

Ocene in poročila

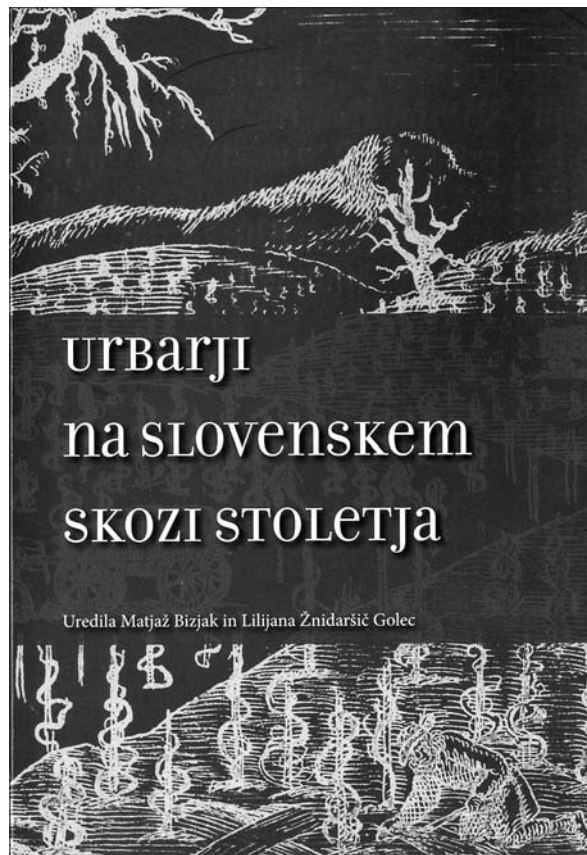
Urbarji na Slovenskem skozi stoletja (uredila Matjaž Bizjak in Lilijana Žnidaršič Golec). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2016, 247 strani.

Urbarji so popisi dohodkov in pravic zemljiškega gospostva in s tem povezanih obveznosti podložnikov v času fevdalizma. Na slovenskem ozemlju so urbarji nastajali sedem stoletij, od druge polovice 12. stoletja do zemljiške odveze leta 1848. Za to obdobje so urbarji in urbarialni registri (popisi posameznih obveznosti) pomemben vir za preučevanje agrarne zgodovine, pa tudi družbene, demografske, pravne, jezikovne in okoljske zgodovine in historične topografije. So dragoceno arhivsko gradivo, ki pa je na začetku celo poklicnim zgodovinarjem in še bolj ljubiteljskim preučevalcem težko razumljivo. Znanstvena monografija *Urbarji na Slovenskem skozi stoletja* prinaša deset prispevkov zgodovinarjev in arhivistov. Prispevki v monografiji bodo olajšali uporabo urbarjev vsem, ki se z urbarji pri svojem delu spoznavajo ali želijo razširiti njihovo poznavanje. V pomoč bodo tistim, ki jih zanima, ali bi bilo smiselno za svoje raziskave uporabiti tudi urbarje. Marsikdo pa bo monografijo pogosto vzel v roke zaradi izčrpnega seznama literature. Prispevki opisujejo urbarje srednjega veka, zgodnjega novega veka, reformirane urbarje deželno knežjih posestev in urbarje zadnjega stoletja pred zemljiško odvezo in analizirajo nekatere primerke teh urbarjev. Dva prispevka osvetlujeta urbarje kot vir za neagrarno in za okoljsko zgodovino, dva pa opisujeta urbarje skrajnega zahodnega in vzhodnega dela Slovenije: Tolminskega in Prekmurja.

Lilijana Žnidaršič Golec je napisala uvodni prispevek z naslovom *Poti preučevanja urbarjev na Slovenskem*. Ugotavlja, da prvo mesto pri preučevanju nedvomno pripada objavam urbarjev, kjer je ledino orala zbirka Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Te objave urbarjev obsegajo transkripcijo in uvodno študijo, ki olajša razumevanje urbarialne vsebine. V prispevku so našete tudi druge objave urbarjev, nekatere odstopajo od zgornje sheme, npr. prevod urbarja gospostva Mirna 1563–1570 (F. Baraga) ali faksimile, transkripcija in prevod urbarja J. V. Valvasorja iz leta 1680 (B. Golec). Pomemben pripomoček uporabnikom urbarjev so vodniki po urbarjih s popisi urbarjev in njihovih nahajališč v arhivskih fondih. Do sedaj so izšli trije vodniki po urbarjih Arhiva RS (Žnidar-

šič Golec in Juričič Čargo) in vodnik po urbarjih v štajerskih arhivih. Prispevek opozarja med drugim tudi na nekatere manj izkoriščene možnosti uporabe urbarjev v imenoslovnih, jezikovnih in pravnih raziskavah, na odprta terminološka vprašanja o urbarjih, na povezavo urbarjev s staro zemljiško knjigo, pa tudi na problem zanesljivosti urbarialnih podatkov.

Štirje prispevki predstavljajo urbarje srednjega veka in zgodnjega novega veka do terezijanskih reform v sredini 18. stoletja. Najstarejše obdobje opisuje Matjaž Bizjak v prispevku *Urbarji srednjega veka*. Opisan je razvoj urbarjev iz tradicijskih knjig (zapisi o posestnih pridobitvah) in iz sumarnih popisov posesti in njihovih dajatev, ki so nastali ob določenih priložnostih (na primer ob vizitaciji zemljiškega gosпода). Prvi sistematični temeljni urbarji so nastali med tretjim desetletjem 13. stoletja in sredino 14. stoletja. Urbarji so nastajali večinoma po večjih spremembah zemljiške posesti, na primer po zaključeni

kolonizaciji, za deželnoknežje posesti po prehodu oblasti ali pri povečanju ali zmanjšanju zemljiške posesti. Na koncu 14. stoletja so začeli uporabljati priročne urbarje, ki so jih napisali na podlagi temeljnih in so vanje zapisovali poravnane obveznosti in dolgove. V 15. stoletju so v urbarje pričeli vpisovati imena podložnikov in njihove obveznosti, pred tem so vpisane le vasi in število kmetij in obveznosti za tipično kmetijo.

Janez Mlinar zaključuje srednji vek s prispevkom *Povednost srednjeveških urbarjev. Primer belopeškega urbarja iz leta 1498*. Gospostvo Bela Peč je nastalo v času Friderika II. Celjskega (1379–1454), ki je postavil grad nad fužinarskim naseljem Bela Peč. Gospostvo je obsegalo večji del Zgornjesavske doline. Po izumrtju grofov Celjskih je prešlo v deželnoknežjo posest. Urbar je nastal med reformo cesarja Maksimilijana I. in spada med reformirane urbarje. Avtor je s pomočjo urbarja razjasnil vrsto vprašanj družbenega in gospodarskega razvoja Zgornjesavske doline. Kolonizacija je bila tukaj leta 1498 večinoma zaključena, rovti so postali samostojne posesti, nekatere kmetije so bile razdeljene na manjše enote. Na podlagi urbarja je Mlinar rekonstruiral tudi organizacijske oblike železarskih obratov, ki so bili takrat na Planinah pod Golico in v Beli Peči.

Pregled urbarjev in urbarialnih registrov v zgodnjem novem veku je naslov prispevka Dejana Zadravca. V pregled je vključil urbarje, nastale od konca 15. do sredine 18. stoletja ali od nastanka t. i. reformiranih deželnoknežjih urbarjev do t. i. rektificiranih urbarjev iz časa vladanja Marije Terezije. Urbarji iz tega obdobja obsegajo okrog štiri petine vseh urbarjev v arhivskih fondih. Vzrok za veliko število urbarjev je predvsem veliko novih lastnikov zemljiške posesti. Tudi vsebinsko so urbarji tega obdobja bogatejši kot starejši in mlajši urbarji. Urbarji so po vsebini temeljni in priročni oziroma urbarialni registri. Zdravec podrobneje opiše izjemno bogat temeljni urbar komende Velika Nedelja iz leta 1723, ki je bila v lasti Nemškega viteškega reda. V tem urbarju so poleg podrobnih opisov posesti tudi risbe zemljišč, ki so prave predhodnice map franciscejskega katastra. V zgodnjem novem veku so nastajali tudi popisi, naslovljeni kot šiftni registri. Med zgodovinarji ni enotnega mnenja o njihovi vlogi. Avtor prispevka ugotavlja, da imajo vsi pregledani šiftni registri – poleg drugih obveznosti – vpisane tudi davčne obveznosti podložnikov, to je denarne dajatve deželi. Šiftni registri naj bi torej bili davčni registri, domnevo pa je potrebno potrditi s pregledom drugih primerkov. Prispevek se zaključuje z oceno točnosti urbarskih podatkov. Primerjava z drugimi sočasnimi viri pokaže, da so temeljni urbarji bolj točni kot priročni, predvsem v urbarje niso sproti vpisovali vseh zamenjav podložnikov.

Izjemno pomembna skupina urbarjev je opisana v prispevku Danijele Juričič Čargo *Reformirani ur-*

barji deželnoknežjih posestev (na ozemlju pod upravo kranjskega deželnega vicedoma). Reformirani urbarji v habsburških dednih deželah so nastajali od konca 15. do prvih desetletij 17. stoletja in se odlikujejo po povednosti in točnosti. Urbarji prve in druge reforme pod cesarjema Maksimilijanom I. in Ferdinandom I. se imenujejo reformirani urbarji. Urbarji tretje in četrte reforme pod nadvojvodo Karlom II. in cesarjem Ferdinandom II. pa so znani kot novoreformirani urbarji. Kranjski vicedom je upravljal posestva deželnega kneza v deželi Kranjski s priključenimi gospostvi (Slovenska marka, Metlika, Istra in Kras), Trst in Goriško (z delom Furlanije). S tega ozemlja je ohranjenih 13 reformiranih urbarjev in 41 novoreformiranih urbarjev. V prispevku je opisan postopek zbiranja podatkov in pisanja reformiranih in novoreformiranih urbarjev. Novoreformirani urbarji imajo uvodni del, kontekst in sklepni del. Kontekst sestavljajo sezname podložnikov in njihovih dajatev, sezname drugih uživalcev posestnih enot, popisi odvetščine, desetine, gornine, sezname drugih zemljišč in dodatni členi, ki so navodila za upravljanje gospostev. Avtorica analizira drugi del kontekstov novoreformiranih urbarjev. V analizi so zapisi razdeljeni na pravnoformalne, zapise o posebnih dajatvah, pravicah in tlaki, zapise o zemljiščih in posebnih kategorijah podložnikov, zapise o gospodarski dejavnosti in druge zapise.

Dva prispevka opisujeta uporabo urbarjev za preučevanje neagrarnih panog in okoljske zgodovine. Čeprav so tovrstni podatki v urbarjih skopi, so urbarji zaradi velikega števila ohranjenih primerkov tudi na teh področjih pomemben zgodovinski vir. Boris Golec opiše uporabo urbarjev kot vira za neagrarno gospodarstvo slovenskega prostora. Neagrarno gospodarstvo (obrt, trgovina, promet) je predmet skoraj vsakega urbarja, čeprav pogosto komaj opazno ali samo posredno. Največ podatkov je v urbarjih od konca 15. stoletja do začetka 17. stoletja, predvsem v temeljnih urbarjih in reformiranih urbarjih deželnoknežjih gospostev. Avtor v prispevku izpostavlja (1) tipične primere pojavljanja neagrarnih dejavnosti v urbarjih, (2) izjemne primere celovitega prikaza neagrarnih dejavnosti in (3) primere, pri katerih so urbarji ključni ali celo edini vir o obstoju neke dejavnosti. V urbarjih se pojavljajo kovaška obrt, mlini, žagarstvo, papirništvo, fužine, glažute, gostilne in vinotoči, usnjarji, mesarji. Trgovina in promet sta zastopana z zapisi o kramarjih, določilih o sejnih, sejmski in tranzitni trgovini in rečnem prometu. Kot primer uporabe urbarjev navedimo v prispevku opisan razvoj Litije, ki se je iz trga z 19 usnjarji po urbarju iz leta 1618 do leta 1752 navezala na rečno plovbo po Savi in usnjarstvo v celoti prepustila kmečkim okoličanom.

Žiga Zwitter je avtor prispevka *Urbarji iz 16. in 17. stoletja kot vir za okoljsko zgodovino*. Avtor ugotavlja, da so v urbarjih zapisani podatki o okoljskih

razmerah in spremembah in človekovih posegih v okolje. V prispevku se je omejil na zapise o gozdovih, vremenu, podnebnju, naravnih nesrečah in vodah. Okoljskih podatkov urbarji ne navajajo sistematično. Navedeni so predvsem tisti, ki se nanašajo na podložniške pravice in dolžnosti. Avtor navaja številne zanimive zapise in opozarja na napake v urbarjih in možnosti napak pri interpretaciji urbarskih podatkov.

Sledita dva prispevka o zadnjem stoletju urbarjev. V tem času je država od kmeta poskušala pobrati čim več davščin. Z nadzorom nad dajatvami kmetov zemljiškim gospodom je dosegla, da ti niso izčrpavali kmetov. Mojca Horvat v prispevku *Urbarji in urbarialni registri v stoletju pred zemljiško odvezo* osvetljuje stoletje pred zemljiško odvezo leta 1848, ko je centralizirana država urejala zapletena urbarialna razmerja med kmetom in zemljiškim gospodom. Avtorica predstavi navodila Johanna Tschinkowitza iz leta 1827 upraviteljem gospostev. Podrobno analizira štiftno, urbarialno, tlaške in desetinske registre gospostva Negova in zasleduje npr. vpliv inflacije na denarne dajatve, tlaške obveznosti, prevedbo naturalnih obveznosti v denarne. Ugotavlja, da upravitelj gospostva Negova ni upošteval vseh patentov, predpisov in navodil.

Gordana Šövegeš Lipovšek je avtorica prispevka *Terezijanski urbarji za Prekmurje*. V Prekmurju kot delu Ogrske pred terezijanskimi reformami niso poznali urbarjev. Novo urbarialno ureditev so vpeljali med letoma 1767 in 1774 in predstavlja prvi pregled ter sistemizacijo obveznosti podložnikov na Ogrskem. Z uvedbo urbarjev je dunajski dvor dosegel nadzor nad zemljiškimi gospostvi. Za urbarje so uporabili natisnjene formularje, v katere so vpisali podatke za posamezno naselje in tam živeče podložnike. V vaseh s pretežno slovenskim prebivalstvom so bili naslovi poglavij urbarja pisani v prekmurjskem jeziku. Sestavljavci urbarjev so v vsaki vasi podložnikom najprej zastavili devet vprašanj o njihovi vasi, kmetijah in obveznostih. Vprašanja in odgovori nanje v prekmurjskem jeziku so pomemben zgodovinski vir.

Drago Trpin zaključuje monografijo s prispevkom *Gospostvo Tolmin in njegovi urbarji (od druge polovice 13. do srede 19. stoletja)*. Tolminsko gospostvo je bilo pod svetno oblastjo oglejskega patriarha (do 1420), beneške republike (do beneško avstrijske vojne 1508–1516), nato pod Habsburžani. Pogosto so se menjavali tudi imetniki gospostva. Vse te spremembe skupaj s spremembami dolžnosti podložnikov in notranjo kolonizacijo v 16. in 17. stoletju so bile med razlogi za nastavljanje, obnavljanje in reformiranje urbarjev. V prispevku je kronološki seznam 55 urbarjev od prvega iz leta 1377 do zadnjih iz let pred zemljiško odvezo. Avtor štiri urbarje uvršča med temeljne (med njimi je tudi reformiran urbar iz leta 1523 ali 1524), drugi pa so priročni urbarji ali urbarialni registri. Nekateri se nanašajo na posamezne dele gospostva ali določeno vrsto zemljišč, npr. novine.

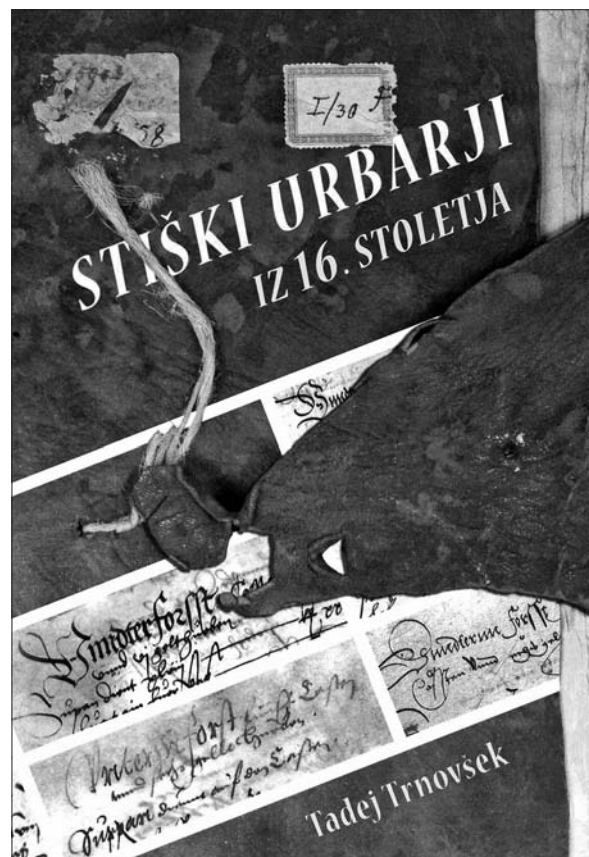
Teme prispevkov v monografiji *Urbarji na Slovenskem skozi stoletja* so premišljeno izbrane in dajejo bralcu dober vpogled v nastanek urbarjev in njihovo strukturo, možnosti uporabe v zgodovinskih raziskavah in odprta vprašanja. Vsi prispevki so na visoki strokovni ravni. Zato bodo monografijo s pridom uporabljali vsi, ki se z urbarji srečujejo pri svojem poklicnem ali ljubiteljskem raziskovanju zgodovine.

Alojz Demšar

Tadej Trnovšek: Stiški urbarji iz 16. stoletja. Stična: Muzej krščanstva na Slovenskem, 2017, 530 strani.

V decembru 2017 je v Stični izšla knjiga o stiških urbarjih iz 16. stoletja izpod peresa Tadeja Trnovška in odlično zapolnila vrzeli na tem področju. Opis obširne posesti stiškega cistercijskega samostana, ustanovljenega v letu 1136, se je sicer pričel že v začetku 18. stoletja (stiški kronist pater Pavel Pucelj), v 19. stoletju pa so pričeli s preučevanjem številnih originalnih listin (Franz Schumi). V 20. stoletju so se Metod Mikuž, pater Maver Grebenc in Jože Mlina-

rič lotili raziskave starejše stiške posesti tudi na osnovi nekaterih stiških urbarjev.

Tadej Trnovšek, prof. zgod in univ. dipl. soc. kult., višji kustos v Muzeju krščanstva na Slovenskem (MKS), ki se nahaja v prostorih stiškega samostana, se je že v letu 2006, ob pisanju diplomske naloge s področja rodoslovja, seznanil s stiški urbarji, kot nam pojasni v Predgovoru h knjigi. Urbarji so mu odprli vstop v svet tedanjih podložnikov – kmetov, ki so bili, kljub temu da so predstavljali temelj obstoja fevdalnega sistema, povsem zapostavljeni, v teh knjigah pa so predstavljeni z imeni, ponekod tudi s priimki, poklici, telesnimi lastnostmi ipd. V letu 2009 je Tadej Trnovšek pričel, že na delovnem mestu kustosa, digitalizirati zbirko stiških urbarjev, ki jih hrani Samostanski arhiv Stična (SAS) in MKS. Do leta 2012 je bilo digitaliziranih 34 urbarjev, ki jih hrani SAS, in dva urbarja, ki se hranita v MKS. V Arhivu Republike Slovenije (ARS) hranijo še 19 nedigitaliziranih stiških urbarjev in urbar gospodstva Klevevž iz časa, ko je to pripadalo samostanu. Vsi urbarji so bili popisani po veljavnih načelih in elementih, ki jih predpisuje *Vodnik po urbarjih Arhiva Republike Slovenije* (avtorici Danijela Juričič Čargo in Lilijana Žnidaršič Golec), so primerno zavarovani in pripravljeni za nadaljnje preučevanje. V letu 2013 je sledila transkripcija obeh urbarjev v hrambi MKS. Tako sta se ta dva urbarja (1572 in 1575) pridružila delno transkribiranemu najstarejšemu urbarju iz leta 1505 izpod peresa patra Mavra Grebenca, ki ga hrani ARS.

Danes je ohranjenih 56 urbarjev in urbarialnih registrov samostana Stična, številni drugi pa so izgubljeni. Tadej Trnovšek je v prispevku »Poskus rekonstrukcije 'fonda' urbarjev in urbarialnih registrov samostana Stična in vprašanje njegove hrambe skozi čas« (*Arhivi* 38, 2015, str. 353–361) iz obstoječih urbarjev in iz arhivskih virov poskusil rekonstruirati celoten fond urbarjev. Ugotovil je, da ohranjenih 56 urbarjev predstavlja približno 35,5 % od vseh, v Stični sestavljenih urbarjev.

Knjiga obravnava šest najstarejših ohranjenih stiških urbarjev in je razdeljena v poglavja, ki so na kratko predstavljena v nadaljevanju.

V poglavju o posesti samostana Stična je opisanih osem uradov na Kranjskem, ki jih je imel samostan za lažje upravljanje svojih obširnih posesti. Glavni upravnik samostanske posesti je bil glavar, neposredno podrejen opatu, za poslovanje posameznega urada so bili zadolženi oskrbniki. Uradi so bili razdeljeni na župe, ki so jih vodili župani. Župa je lahko obsegala eno ali več vasi. Pri opisu vsakega urada je priložen geografski prikaz vasi, ki so spadale pod ta urad. Pri vsakem uradu je zapisan njegov naziv v originalu in v katerem urbarju je naveden. Poglavje o vrsti zemljišč na samostanski posesti nam razkriva zanimivo posebnost, da so bile stiške hube v 16. stoletju razdeljene na manjše dele le v 5 odstotkih (59 hub od 1073), kar je podložnim kmetom omogočalo malce

boljše preživetje kot na številnih drugih gospodstvih. Izvemo tudi podatke o natančnem popisu opustelih hub in o številnih mlinih v lasti samostana pa o kajžarjih – gostačih, najnižjem sloju prebivalstva, ki se je pojavil šele v drugi polovici 16. stoletja. Zito so oddajali v škafih, starih štamfih, mernikih, menzurah ipd., pač odvisno od tega, za kakšno dajatev je šlo. V poglavju o denarnih enotah avtor ugotavlja, da so pretežno služile kot računске enote, dejansko so stiški podložniki plačevali v šilingih in krajcarjih ter seveda tudi v žlahtnejših valutah, renskih in ogrskih goldinarjih, dukatih ipd. Iz nekaterih urbarjev so razvidni tudi menjalni tečaji. Vsekakor je to poglavje še posebej zanimivo in odpira možnosti za nadaljnje preučevanje valutnih razmerij, navedenih v urbarjih.

Obširno poglavje o dajatvah samostanu obravnava vse možne dajatve podložnikov, zapisane v urbarjih in odmerjene na osnovi hube kot enote za odmero dajatev. Izvemo, da je velika večina stiških podložnikov (95 odstotkov) svoje dajatve v določenem obdobju 16. stoletja odplačevala izključno v denarju – denarna pravda. Med drugimi dajatvami je bil žitni cenaz, ki je obsegal pšenico, oves, rž, proso, ječmen in povesmo prediva. Med dajatvami so navedeni še mala pravda (pri stiških podložnikih le v žitu), tlaka in robotnina, tovorjenje, pravda sv. Jurija, prašiček, jagnje in številne druge. Pri vseh dajatvah so navedeni originalni izrazi iz določenega urbarja v nemščini. Vse dajatve podložnikov pa niso pripadale samostanu. To so bile dajatve deželi (davek in puntarski krajcar), deželskemu sodišču v Višnji Gori (polagáj) in različnim zemljiškim gospodom ali cerkvenim ustanovam (odvetščina in desetina).

Poglavje o imenih in priimkih, posebej zanimivo za rodoslovce, odkriva, da se v stiških urbarjih nahaja kar 5445 poimensko navedenih podložnikov, pri čemer je ime vsakega izmed njih upoštevano le enkrat. Značilno je, da je v letu 1575 priimek imelo le 44 % stiških podložnikov, žensk kot nosilk hub pa je bilo le 1,6 % (90). Našteta so tudi najpogostejši imena in priimki. Avtor je v poglavju o poklicih poskusil razrešiti v urbarjih navedene poklice, ki se dostikrat lahko enačijo s priimki. V 16. stoletju so se priimki šele začeli oblikovati in dostikrat ni jasno, ali pomeni navedba poleg imena priimek ali samo poklic, saj so se nekateri priimki kasneje izoblikovali prav iz poklicev.

V nadaljevanju so natančno in z vseh vidikov opisani v knjigi obravnavani urbarji. Najstarejši ohranjeni urbar sega v leto 1505, sledi opis urbarialnega registra za leto 1544, nato Glavni urbar za leto 1558, Glavni urbar za leto 1572, Stiški urbar za leto 1574 in Glavni urbar za leto 1575.

Avtor pojasni tudi edicijska načela, ki jih je uporabil pri predstavitvi vsebine urbarjev. Zaradi večjega števila obravnavanih urbarjev se je odločil za tabelarni prikaz, ki bralcu »omogoča lažje sledenje podatkom o določeni vasi ali posameznem podložniku«. To seve-

da zahteva določene prilagoditve glede na zapise v urbarjih. Sledi razlaga načina zapisovanja vasi, ki so navedene v nemškem originalu in v prevodu, imena podložnikov pa so zapisana v originalu. Vse datjave so tu navedene le v slovenščini. V poglavju so navedene tudi kratice merskih enot, valut in opomb.

Na koncu uvodnega dela knjige sledi povzetek zgornjih poglavij v angleščini.

Sledi obširna predstavitev vsebine urbarjev, kar je bil osnovni namen tega pomembnega dela. Uporabljeni so bili štiri od šestih urbarjev iz 16. stoletja, in sicer za leta 1505, 1544, 1558 in 1572. Urbarja za leti 1574 in 1575 nista bila uporabljena, ker se po vsebini skoraj ne razlikujeta od urbarja za leto 1572. Natančna navodila za branje tabelarnega dela nam omogočijo, da se brez težav sprehodimo skozi številne vasi, navedene po abecednem redu, in spoznamo njihove prebivalce, stiške podložnike ter njihove datjave samostanu in drugi gosposki.

Seznam virov in literature omogoča bralcu, da še poglobi svoje znanje o Stični, urbarjih, dosedanjih raziskavah s tega področja in še mnogo več, v krajevnem kazalu pa so v slovenščini navedeni vsi kraji, ki jih vsebujejo obravnavani stiški urbarji iz 16. stoletja.

S knjigo *Stiški urbarji iz 16. stoletja* je bilo opravljeno ogromno delo, avtor je poleg natančne in poglobljene analize urbarjev uporabil tudi številne dopolnilne vire in literaturo ter originalne stiške listine in tako vsako poglavje ponuja še dodatna pojasnila k osnovni vsebini urbarjev – predstavitvi samostanskih vasi, podložnikov in njihovih datjatev. Knjiga uspešno zapolnjuje praznino na tem področju zaradi doslej skoraj spregledanih stiških urbarjev in hkrati ponuja neskončne možnosti rodoslovcem pri iskanju njihovih prednikov s tega, predvsem dolenskega območja, pa tudi vsem tistim, ki si želijo poglobiti znanje o tem, kako je v 16. stoletju živel pretežni del prebivalstva v naših krajih. Upajmo, da bo temu delu kmalu sledilo nadaljevanje. Stiških urbarjev je še kar lepo število!

Lidija Slana

Pavel Car: Slovenci – junaki avstrijskih armad in njihova odlikovanja: (od 1757 do 1918). Ljubljana: Signum Laudis, 2017, 460 strani.

V tem času, ko obeležujemo 100. obletnico prve svetovne vojne, so številne slovenske in tuje založbe izdale knjige, ki obravnavajo vojno tematiko. Temu se je pridružila tudi ljubljanska založba Signum Laudis z izdajo dela Pavla Carja.

Avtor na začetku poudari, da je vse v knjigi »že bilo enkrat napisano nekje drugje«, a to ne zmanjšuje

njenega pomena za slovensko vojaško in vojno zgodovino pisje ter še posebej za faleristiko.

Po začetnem uvodu, v katerem avtor povzame zgodovino in razvoj odlikovanj, je prvi del namenjen pregledu falerističnih podrobnosti o odlikovanjih: kako so se nosila in na kakšen način so bili napisani predlogi zanje; piše tudi o spremljajočih diplomah in medijski pozornosti, ki so je bili odlikovanci deležni.

Naslednji deli so razdeljeni po posameznih odlikovanjih. Najprej je obdelano najvišje avstrijsko vojaško odlikovanje – vojaški red Marije Terezije. Predstavljeni so trije slovenski prejemniki tega odlikovanja (Jurij Vega, Žiga Jožef Novak in Andrej Čehovin) ter tisti, ki so bili odlikovani zaradi dejanj na soški fronti.

Medtem ko so lahko vojaški red Marije Terezije prejeli le častniki, so medalje za hrabrost namenili vojakom in podčastnikom, ki so se izkazali v boju proti sovražniku. Predstavljenih je 31 vjakov, ki so prejeli eno izmed treh stopenj tega odlikovanja; to »je kmalu postalo najpopularnejše odlikovanje v Habsburški monarhiji«.

Zatem monografija na podoben način predstavi pet odlikovancev z avstrijskim cesarskim Leopoldovim redom, osem prejemnikov avstrijskega cesarskega reda železne krone, peterico častnikov z vojaškim zaslužnim križcem, tri prejemnike reda Franca Jožefa ter sedem odlikovancev z vojaško zaslužno medaljo.

Sledi predstavitev različnih spominskih medalj, pri čemer se je avtor osredotočil le na »tiste najpo-

gosteje oziroma tiste, ki so bile blizu našemu prostoru in Slovence»: armadni križec 1813–1814, spomenica vojnega pohoda proti Danski leta 1864, vojna medalja 1873, spominska medalja pomorskega potovanja 1892–1893, jubilejna spominska medalja 1898, jubilejna dvorna medalja, jubilejni križec 1908, bosansko-hercegovska spominska medalja, spominski križec za mobilizacijo 1912–1913 in Karlov četni križec. Tudi tu avtor pri posameznih odlikovanjih predstavi življenjske zgodbe odlikovancev, še posebej dejanja, zaradi katerih so si odlikovanje prislužili.

Zatem avtor na podoben način obdela zaslužne križce, oznake za vojaško službo, medaljo za 40-letno verno službo, častni znak za zasluge Rdečemu križu, vojni križec za civilne zasluge, ranjeniško medaljo in duhovniški zaslužni križec. V tem delu je predvsem zanimiva predstavitev Slovencev in Slovenk, civilistov, ki so prejeli odlikovanje za zasluge (tako v miru kot med vojno), ter nekaterih vojaških duhovnikov. Ta del avtor zaključuje z dvema visokima odlikovanjema (red zlatega runa in kraljevski ogrski red sv. Štefana). Prek življenjskih zgodb nekaterih Slovencev, ki so služili na drugih frontah oz. sodelovali z zavezniškimi vojskami, predstavi nekatera tuja (neavstro-ogrsko) odlikovanja, ki so se zbleščala na prsih slovenskih vojakov in častnikov: pruski železni križec, pruska vojaška zaslužna medalja in red Pour le Mérite, bavarski red za vojaške zasluge in vojaški zaslužni križec, turški železni polmesec ter bolgarski red za vojne zasluge in red za hrabrost.

V naslednjem delu avtor navede še nekatera druga častna priznanja in počastitve. Tako predstavi kratko zgodovino najbolj znanega slovenskega polka – 17. pešpolka – in njegove imejtelje, prejemnike častnih naslovov in titul ter povzdige v plemiški stan. Status priznanja in velike časti so imela tudi cesarjeva lastnoročno napisana pisma, ki so jih prejeli tudi nekateri Slovenci.

Zadnji faleristični del knjige je namenjen pregledu vojaških oznak, znakov in značk, ki so označevale usposobljenost in pripadnost. Knjigo zaključuje pregled vojn, v katere je bila Avstro-Ogrska vpletena med letoma 1848 in 1914, ter pregled organiziranosti avstro-ogrskih oboroženih sil.

Avtor z uporabo arhivskega gradiva, pregledom sodobnih časopisnih člankov in medvojnih fotografij odlikovancev ter s fotografijami odlikovanj, diplom in sorodnih predmetov na nazoren način zajame in predstavi eno najpomembnejših obdobij v slovenski vojaški in vojni zgodovini.

Monografija klasične predstavitve odlikovanj na edinstven način povezuje z (avto)biografijami odlikovancev, zaradi česar si zasluži prostor na policah vseh ustanov, raziskovalcev ter zbirateljev s področja slovenske vojaške zgodovine in faleristike.

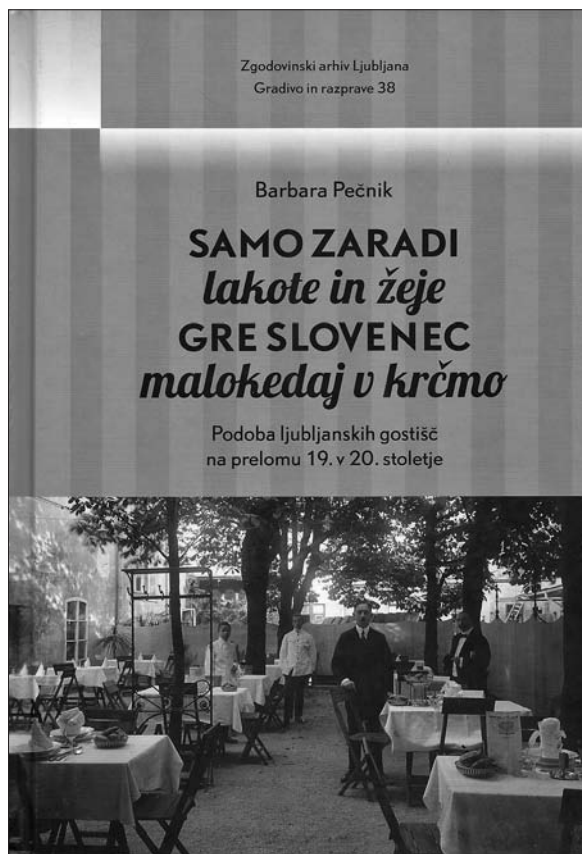
Klemen Kocjančič

Barbara Pečnik: Samo zaradi lakote in žeje gre Slovenec malokedaj v krčmo: podoba ljubljanskih gostišč na prelomu 19. v 20. stoletje. Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana, 2017, 380 strani.

Zgodovinske raziskave, ki se dotikajo različnih vidikov zgodovine vsakdanjega življenja oz. t. i. »zgodovine od spodaj«, so v zadnjih desetletjih na Slovenskem doživele močan vzpon. Pri tem je bilo največ pozornosti posvečene obdobju druge polovice »dolgega 19. stoletja«, t. j. času od ustavne dobe do začetka 1. svetovne vojne. Razlog za zanimanje lahko najprej iščemo v dejstvu, da je prav v tem obdobju prišlo do najočitnejšega vdora različnih pojavov modernosti v slovenski prostor. Nacionalizem, industrializacija, demokratizacija in drugi sorodni procesi so tako v sorazmerno kratkem obdobju temeljito preoblikovali vsakdanje življenje tukajšnjega prebivalstva. Hkrati je za zgodovinopisje bistveno, da lahko te spremembe oz. razvoj natančno rekonstruiramo zahvaljujoč velikemu številu ohranjenih zgodovinskih virov. Raziskava Barbare Pečnik o ljubljanskih gostiščih se torej uvršča v že dobro uveljavljeno tradicijo historično-antropoloških raziskav v slovenskem zgodovinopisju.

Monografija je nastala kot rezultat avtoričinega dolgotrajnega raziskovanja zgodovine ljubljanskih

gostiln. Iz tega tematskega področja je namreč Barbara Pečnik leta 2003 diplomirala, 2014 pa magistrirala. Predstavljeno delo pravzaprav predstavlja knjižno izdajo njene magistrske naloge z istim naslovom. Na tem mestu velja izpostaviti, da knjižna izdaja predstavlja dodatno obogatitev ne le zaradi lažjega dostopa, temveč tudi zaradi zelo posrečenega oblikovnega vidika dela; izstopa predvsem bogat slikovni material, kjer prevladujejo razglednice z motivi ljubljanskih gostišč iz zbirke dr. Walterja Lukana. Oblikovalska ekipa ter založnik si vsekakor zaslužijo posebno pohvalo, saj je branje ali tudi zgolj listanje po delu iz estetskega stališča pravi užitek.

Vsebinsko se delo deli na dva glavna sklopa. V prvem se avtorica posveča kulturni in socialni zgodovini gostiln in gostilničarstva na prehodu iz 19. v 20. stoletje. Drugi sklop je bolj pozitivistično naravnana, saj je posvečen sistematičnemu pregledu različnih tipov gostišč v centru Ljubljane in pridruženih predmestjih (nekoliko nenavadno je, da je avtorica iz obravnave izpustila Vodmat, čeprav je bil slednji že leta 1896 priključen ljubljanski občini). Obravnava ljubljanskega gostilniškega miljeja je vsekakor temeljita; avtorica je uporabila bogat spekter primarnih virov (arhivsko gradivo iz Zgodovinskega arhiva Ljubljana, objavljene adresarje, zakonike, časopisno gradivo ipd.) in že obstoječe sekundarne literature. Katere so torej glavne ugotovitve raziskave?

Spričo dejstva, da je 19. stoletje čas uveljavitve stroge delitve med javnim in zasebnim, so gostilne kot tipični javni prostori v tedanjem družbenem kontekstu igrale pomembno vlogo. V napetem odnosu z drugim tipičnim javnim prostorom, cerkvijo, so predstavljale najpomembnejši institucionalizirani javni prostor, kjer so različne socialne in/ali ideološko-nacionalne skupine prihajale v stik in zadovoljevale ne le svoje potrebe po hrani in pijači, temveč tudi po stikih, sprostitvi ipd. Barbara Pečnik v delu prepričljivo pokaže, kako se je spričo centralnega pomena gostišč kot tipičnih javnih prostorov tega časa v njih odražala tedanji družbeni red. Gostilniška kultura je namreč odražala spolne, razredne, nacionalne in politične delitve, ki so bile značilne tudi za širšo družbeno sliko tega časa. Dostopnost gostinskih lokalov je bila tako povezana s socialnim položajem, poleg tega pa so se spričo čedalje pomembnejše nacionalne in kasneje še politične diferenciacije gostilne delile še na tej podlagi. V Ljubljani so tako obstajala gostišča, ki so bile znana kot narodna oz. slovenska; taki sta bili npr. gostilni Sokol Pred škofijo (na današnjem Ciril-Metodovem trgu) ter Pri Zvezdi na Cesarja Jozefa trgu (današnji Krekov trg). V narodnih gostilnah so se zbirala stalna omizja slovenskih politikov in kulturnih delavcev. Krog okrog Frana Levstika je tako običajno sestankoval v Permetovi gostilni v Špitalski ulici, staroslovensko omizje Janeza Bleiweisa pa v Schreyerjevi hiši ob Tromostovju. Nasprotno so ljubljanski Nemci imeli svoje družabno središče v Ka-

zini na današnjem Kongresnem trgu. Kazina je kot nekakšen simbol ljubljanskega nemštva bila večkrat tarča slovenskih demonstracij, ki so nekajkrat kulminirale tudi v fizično nasilje, ko je začela množica stavbo obmetavati s kamenjem. Spričo naraščajočih ideoloških nasprotij v slovenskem taboru so se gostilne kmalu začele deliti tudi na liberalne in klerikalne. Sloves klerikalne gostilne je imel npr. Rokodelski dom na Komenskega ulici, pa tudi Katoliški dom na Turjaškem trgu. Nasprotno so se liberalci zbirali v Zvezdi na Kongresnem trgu ter Hafnerjevi pivarni na Sv. Petra cesti. Obe politični skupini sta skušali propagirati obisk njim naklonjenih gostiln ter svoje pristaše odvracati od obiska »konkurence«. Pri tem je potrebno dodati, da so se socialne in nacionalne opredelitve večkrat prekrivale. Nemški obiskovalci Kazine so bili tako predvsem pripadniki najvišjih družbenih slojev v tedanji Ljubljani.

Družbene razmere so se v gostilnah odražale tudi v neenakem položaju moških in žensk. Gostilne so bile za ženske dvojno omejene. Po eni strani so bile meščanske ženske v gostilnah kot tipičnem prostoru moške družabnosti načeloma nezahelene (v gostilne in restavracije so zahajale kvečjemu v spremstvu mož), po drugi pa so ženske tudi redko delovale kot nosilke gostilničarske obrti, čeprav so obstajale tudi določene izjeme. Do takega položaja so prišle kvečjemu kot vdove oz. dedinje, ki so vodile obrt do polnoletnosti otrok oz. do ponovne poroke. Ženske poleg tega običajno niso bile lastnice gostilniške koncesije, temveč so jo imele zgolj v najemu od moških. Dvojna morala meščanske družbe se je kazala v tem, da so bile lepe natakarike predvsem v gostilnah (drugače je bilo v bolj elitnih kavarnah) zelo zahelene, številni lastniki so jih celo raje zaposlovali kot natakarje, saj so si na njihov račun obetali povečati obisk oz. zaslužek.

Pravkar skicirano spolno delitev so utrjevali tedanji bontoni, ki so poleg tega opredeljevali tudi ostale vidike obiskovanja gostiln ter lepega vedenja v njih. Spričo množice nevarnosti za moralno življenje, ki je pretila obiskovalcem gostiln, so pisci bontonov in moralisti poudarjali zmernost oz. omejitve pri samem obiskovanju gostiln. Največja nevarnost je bila dostopnost alkohola oz. pijančevanje, ki je hitro lahko pripeljalo do preteпов, iger na srečo in seveda plesa. Slednji je predvsem pri katoliških piscih veljal za eno največjih nevarnosti zoper spodobnost, zato so na nevarnost plesa številni pisci znova in znova opozarjali. Tudi bolj liberalno usmerjeni pisci, kot npr. plesni učitelj Edvin Rozman, so ples dopuščali le ob upoštevanju številnih omejitev, ki so obsegale tako primeren kraj za ples (nujna je bila dovolj osvetljena dvorana) kot tudi sam način plesanja (plesalec ne sme dame nikakor preveč privijati k sebi). Ples je končno omejevala tudi državna zakonodaja.

V drugem vsebinskem sklopu se avtorica posveča položaju gostilniške obrti v Ljubljani ter socialnemu položaju gostilničarjev. Gostilničarstvo je bilo v

Ljubljani vseskozi dobro razvito; na to je vplivala že sama lega mesta na križišču pomembnih prometnih poti. Prometna povezanost z drugimi deli habsburškega imperija je bila dobra, posebno po dokončanju Južne železnice. Razvoj prometa ter pojav prostega časa sta vplivala na hiter razvoj potovalne in počitniške kulture, posredno pa tudi na razvoj in specializacijo gostilniške ponudbe. V Ljubljani so bili zastopani vsi tipi gostinskih lokalov, od elitnih hotelskih restavracij, kavarn in gostiln, do manj uglednih vinotočev in zanikrnih beznic, kjer so točili ceneno žganje. Do začetka 20. stoletja sta po številu gostinskih obratov prednjačili Kapucinsko in Šentpetersko predmestje, kasneje se je težišče premaknilo proti železniški postaji, močno se je razvila Dunajska ulica kot najpomembnejša vpadnica. Skladno s tem je Ljubljana premogla številne gostilničarske družine. Gostilničarstvo je bilo namreč večinoma družinska obrt, ki se je običajno prenašala od očeta na sina. V nekaterih primerih so jo, kot je bilo že omenjeno, prevzele tudi vdove. Skladno s pravkar skicirano hierarhijo gostilniških obratov je tudi med gostilničarji veljala določena hierarhija. Na vrhu so stali hotelirji in kavarnarji ter nekatere stare gostilničarske rodbine, na dnu pa lastniki manj uglednih krčem in beznic. Ne glede na notranje razlike so gostilničarji načeloma uživali visok družbeni ugled ter bili materialno dobro preskrbljeni. Dober materialni položaj se kaže tudi iz strukture njihovih gospodinjstev, ki so bila praviloma številna, poleg ožje družine so jih pogosto sestavljali tudi drugi sorodniki, ki so pomagali pri obrtnih opravilih, ter hišni posli. Tradicionalna sestava gostilničarskih gospodinjstev se je v Ljubljani v veliki meri ohranila še vse do prve svetovne vojne.

Barbari Pečnik je skratka uspelo temeljito predstaviti položaj ljubljanskega gostilničarstva na prelomu iz 19. v 20. stoletje. Položaj ljubljanskih gostilničarjev je zajet iz kulturno-, socialno- in gospodarsko-zgodovinskega vidika. Pozitivistična predstavitev najpomembnejših ljubljanskih gostiln oz. gostilničarskih rodbin se uspešno prepleta z njihovo umestitvijo v sočasni družbeni kontekst oz. predstavitev vloge, ki so jo gostilne odigrale kot eden najpomembnejših javnih prostorov tega časa. Pri tem bo bralca, ki bi se želel seznaniti predvsem s teoretičnimi koncepti zmotilo, da so slednji obdelani bolj kot ne rudimentarno. Predstavitev razdelitve na javno in zasebno sfero kot tipična značilnost 19. stoletja je tako npr. povzeta zgolj po klasičnem konceptu Jürgena Habermasa, vpliv Katoliške cerkve na položaj ženske v družbi 19. stoletja pa je obdelan na vsega strani in pol. Bralec si zgolj na tej podlagi žal ne more ustvariti dovolj kompleksne slike o omenjenih fenomenih. Čeprav soočenje s temi vprašanji ni primarni namen dela, bi bila nekoliko podrobnejša obdelava oz. vključitev širšega spektra relevantne sekundarne literature dobrodošla. Ne glede na to raziskava predstavlja sistematičen in dobro utemeljen pregled zgodovine ljubljanskega gostilničarstva. Monografija Barbare Pečnik bo zato brez dvoma postala ena od referenčnih točk za vse nadaljnje raziskave te tematike, spričo privlačne snovi, berljivega sloga ter bogatega slikovnega gradiva pa bodo po njej brez dvoma pogosto segali tudi ljubiteljski raziskovalci preteklosti.

Matic Batič